

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

ÉLETÜNK 2002

A TARTALOMBÓL:

- Markó Péter tanulmánya
a globalizmusról
- Sebeők János novellája
- Kiss Gy. Csaba kisesszéi

9

epl

editio plurilingua
P.O. Box 1714, Budapest 1405
Hungary
T + 36 1 3613 921

shark print

Publishers Ltd.
11-7400 Kaposvár, Kereszt u. 2.
T/F + 36 82 51 21 51
e-mail: sharkprint@somogy.hu
www.kozep.com/sharkprint

KÖLCSEY Ferenc: Himnusz
MALGOT István: Kambodzsa
GOLDZIHÉ Ignác:
A buddhizmus hatása az iszlámra
Zsigmond REMENYIK:
Aquida, mon amour
KABDEBŐ Tamás: Érettségi
France PREŠEREN:
Szonettkoszorú
Desmond EGAN:
Válogatott versek
Oscar WILDE: Salome

Paavo HAAVIKKO:
Hosszúéletű Harald
Vilhelm BUSCH: Max és Móric
SERDIÁN Miklós György:
Havanna napló
Héctor Elías MUÑOZ:
Santería
FÁBIÁN László: Hombár
Miklós György SERDIÁN: Cuba
BOOKS from HUNGARY
GYIMÓTHY Gábor: Hét és hó
MAKOVECZ Imre: Írások

ELŐRENDELÉS / MEGRENDELÉSEK / KIADÓI LISTA 2000
(ingyenes)
/ld./ postacímek, telefon, fax, e-mail és 06 20/371-9726

ÉLETÜNK

Vas Megye Önkormányzatának irodalmi, művészeti és kritikai folyóirata

XL. ÉVFOLYAM

Kiadja Vas Megye Közgyűlése. Felelős kiadó: Markó Péter elnök. Szerkesztőség: H-9700 Szombathely, Dr. Antall József tér 1. Telefon/fax: 94/313-630, e-mail: ine@matavnet.hu (a számítógépes kommunikáció háttérét az ÍrottKő Natúrparkért Egyesület biztosítja). Igazgató-főszerkesztő: **Fábián László**. Főszerkesztő-helyettes: **Bokányi Péter**. Rovatszerkesztő: **Zsávolya Zoltán**. A borítóterv Ölveczky Gábor munkája. Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális Részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai Központ, előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel út 10/a. 1900, közvetlenül vagy posta-utalványon, valamint átutalással a HELIR egyszámlaszámára: Postabank és Takarékpénztár Rt. 11991102-02102799-00000000 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizetési díj egy évre: 3600,- Ft, fél évre: 1800,- Ft, egyes szám ára: 300,- Ft. Megjelenik havonként.

Nyomja a Szignatúra Nyomda és Kiadó Kft., Szombathely. Felelős vezető: Balla Tibor

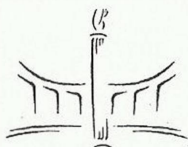
HU-ISSN: 0133-4751

TARTALOM

- MARKÓ PÉTER Lokális társadalmak
egy globalizálódó világban / 737
- SEBEŐK JÁNOS Szó, szó, szó:
Istenszava, természetszava, emberszava / 743
- BODOR BÉLA Városablak (Egy szenvedély tere) / 747
- SZEGEDI KOVÁCS GYÖRGY Búcsú Bozsoktól; Ami kell; Úgysem az; Szépet
merítő; Cserépből; Érintetlen *(versek)* / 752
- MOLNÁR ZSOLT Részlet; Tükörkép;
Apokrif; Fogyó nap *(versek)* / 755
- MERÉNYI KRISZTIÁN Egyperecek / 758
- VARGA HENRIETTA Vég és Kezdet; Isten kezében; A fűzfa *(versek)* / 760
- KISS GY. CSABA Találkozásaim / 762
- POMOGÁTS BÉLA Irodalom a hatalom szorításában / 768
- SÁGHY MIKLÓS A metafora szerepe a nyelvészetben / 777
- SZENTESI ZSOLT A visszafordíthatatlan pusztulás szemlélésére
kárhóztatva / 789
- PASZTERCSÁK ÁGNES Parasztábrázolás / 805
- VAJDA ANDREA „...míg csak ki nem esik kezemből a golyóstoll” / 823
- BOHÁR ANDRÁS A nép-szín-műtől
az állítólagos metafizikai poézisig / 830

Számunkat BODOR MIKLÓS grafikáival díszítettük

Mellékletünk: JÓZSA BÁLINT szobrai

**Megjelenik
a Nemzeti Kulturális
Örökség Minisztériuma,
Nemzeti
Kulturális Alapprogram
támogatásával**

A metafora szerepe a nyelvészetben¹

Dolgozatomban arra a kérdésre keresem a választ, milyen nehézségekkel kell szembenéznie a nyelvészeti metafora-kutatásnak, amennyiben az irodalmi metaforákat is be kívánja vonni az elemzendő jelenségek körébe. Munkám kiindulópontja Robert J. Di Pietro *A metafora szerepe a nyelvészetben* című tanulmánya, vizsgálatom célja pedig: megmutatni, hogy az abban megfogalmazódó elméleti igények mind a mai napig nem találtak, pontosabban: nem találhattak a nyelvészet módszertani keretei közt válaszra. Szándékom továbbá feltárni, milyen okokra vezethető vissza a nyelvelméleteknek ez a vakfoltja.

Di Pietro *A metafora szerepe a nyelvészetben* című munkájában arra vállalkozik, hogy bemutassa, miért korlátozottak és félrevezetőek azok a nyelvelméletek, melyek nem adnak számot a metaforáról, pontosabban: melyek nem tárgyalják a metaforának az irodalomban és általánosságban a nyelvi jelek természetében betöltött szerepét. Érvelésében legelőször is olyan elméletírók dolgozatait idézi, mint pl. Thomas, Chafe, Browne, akik következetesen megkülönböztetik „szó szerinti” és „nem szó szerinti” fogalmát, és úgy vélik, e kategóriák alapján a nyelvi kifejezések maradék nélkül elhatárolhatók egymástól: „Számos filozófus és irodalmár sem tesz mást – írja Di Pietro –, mint feltételezi, hogy létezik szó szerinti értelem, s azt, hogy a legfőbb feladat annak tanulmányozása, hogyan lehet a szó szerinti értelemből az új jelentéseket levezetni. Thomas figyelemre méltó példákat ad arra, hogyan alakulnak ki a jelentés kiterjesztésével a szó szerinti és a nem szó szerinti jelentésből a metafora típusai és az alakzatokban gazdag nyelv. Thomas soha nem vonja kétségbe a szó szerinti–nem szó szerinti megkülönböztetésének érvényét. Browne hasonlóképpen diszkontinuitást ír le a metaforában, azaz »konfliktust a kifejezés konvencionális jelentése ... és retorikus jelentése közt... «”². Di Pietro ezeket az elgondolásokat megkérdőjelezve fogalmazza meg hipotézisét, nevezetesen, hogy a szó szerinti és a metaforikus³ kifejezések között lényegében **nincsen különbség**, hiszen mindkét állítástípus ugyanazt a műveletet hajtja végre. Annak eldöntése, hogy egy állítás metaforikus vagy szó szerinti értelemben áll, attól a szövegvilágtól függ, melyben előfordul. „Ha azt állítjuk, hogy az egyik kifejezés »költői«, a másik »tudományos«, akkor különböző szövegvilágok szerint osztályoztuk őket, s nem szó szerinti és metaforikus jelentés között tettünk különbséget.”⁴ A szövegvilágok alapvető jellemvonásai pedig előfeltevés-rendszerükben gyökereznek. A természettudományos szövegek például gondosan megválogatott, tényekre alapozott metaforákra épülnek, mert

előfeltevés-rendszerük azt írja elő, hogy csak olyan metaforákat alkalmazhatnak, melyek empirikusan alátámaszthatók, és éppen ezért tényként könyvelhetők el. Látható, hogy Di Pietronak e gondolata azt foglalja magában, hogy a nyelv **alapvetően** metaforikus természetű, és a metaforikusság „tudományos” vagy „költői” foka csupán attól függ, hogy az adott szöveg metaforái kapcsolódnak-e empirikus tényekhez vagy sem. A művészi szövegek metaforikussága valószínű nem igényel bővebb magyarázatot. A tudományos szövegek esetében Di Pietro példaként állítja a generatív grammatika olyan metaforáit, mint „mondat fa”, „ág rajz” vagy a matematikából származó „transzformáció”, „rekurzivitás”, illetve a pontosan nehezen meghatározható „elme” fogalmait. Természetesen ezek a kategóriák az elméleten **belül** szó szerinti értelmet nyernek, hiszen a nyelvtani szövegvilág előfeltevéseinek megállapításakor ezeket a kifejezéseket nyelvi tényekhez, azaz empirikus általánosítások eredményeihez⁵ kötjük. Vagyis: „ha megállapítottuk egy nyelvtani szövegvilág előfeltevéseit, akkor mindezt »nyelvtani elmélet«-nek nevezhetjük, és tekintélyes mennyiségű, egyébként metaforikus kategóriát tekinthetünk e világ részének szó szerinti értelemben”.⁶

Röviden összegezve: Di Pietro a szó szerinti és nem szó szerinti határozott megkülönböztetése helyett amellettt érvel, hogy a nyelv alapvetően metaforikus természetű, illetve rámutat, hogy erősen megkérdőjelezhető a nyelvészeti elméleteknek az alapvetése, miszerint a nyelv vizsgálatának legfontosabb összetevője a logikai természetű szerveződések és működésmódok kutatása, miközben a nyelv figurális jellegét másodlagos (retorikai) funkcióként kezelik.

Tágabb elméleti kontextusba helyezve Di Pietro dolgozata egy olyan megkülönböztetést jelenít meg, mely alapvetően meghatározza a metaforával foglalkozó teoretikus írásokat, nevezetesen az ún. klasszikus (vagy szó szerinti nyelvelméletek) és romantikus elképzelések szembenállását. Az előbbi – vagyis a klasszikus nézőpont – nevét onnét kapta, hogy elméleti alapvetései egészen Arisztotelész retorikájáig nyúlnak vissza. Arisztotelész a metaforát olyan díszítő elemnek tekintette, mely a hétköznapi nyelvtől eltér, és tartalmában nem oly egyértelmű, mint a mindennapok nyelve.⁷ A metafora célja pedig, hogy olyan retorikai hatásokat (pl. meggyőzés, gyönyörködtetés stb.) váltson ki, melyekre a hétköznapi nyelv nem képes. Látható, hogy ez a nézőpont a metaforát olyan díszítő elemnek tekinti, amely eltér a mindennapok nyelvétől, és az értelmezés speciális formáit kívánja a hallgatótól vagy az olvasótól. Az ehhez az elméleti elgondoláshoz kapcsolható megközelítések a metaforát olyan nyelvi alakulatként vizsgálják, melyhez a szó szerinti nyelvből kiindulva juthatunk csak el. Vagyis: a szó szerinti szintjén jelentkező „értelmezési zavar” sarkallja a hallgatót arra, hogy olyan stratégiákat alkalmazzon, melyek a beszélt szándékainak kikövetkeztetésére alkalmasak. Az ide sorolható megközelítésmódok mindegyike éles határvonalat von a szó szerinti nyelvi kifejezés és a metaforikus nyelvi kifejezés közé. A klasszikus nézőpont elméleti rokon vonásaik ellenére eltérnek egymástól abban, hogy milyen eljárásmodot javasolnak a szó szerinti szinten megjelenő „értelmezési zavarok” korrigálására, pontosabban: metaforává alakítására.⁸

A másik, azaz a romantikus megközelítés nagy vonalakban arra a tizennyolcadik, tizenkilencedik századi elképzelésre vezethető vissza, miszerint a metafora a nyelv és a gondolkodás olyan integrált része, mely a világtapaszt-

talatunk lényegét határozza meg, illetve a metafora annak bizonyítéka, hogy a képzelet milyen fontos szerepet játszik a fogalomalkotásban.⁹ E nézőpont a nyelvet **alapvetően** metaforikusnak tartja, és ebből következően nem von éles határvonalat a szó szerinti, illetve a metaforikus közé.

Nyilvánvaló, Di Pietro dolgozatában a metaforikusság romantikus felfogása mellett érvel a klasszikus megközelítésmóddal szemben. Igényként pedig azt fogalmazza meg, hogy a nyelvészetnek „tanulmányoznia kell, hogyan használja az ember érzelmi és értelmi képességeit arra, hogy kialakítsa és átala- kítsa a nyelvtannak nevezett készítményt. Röviden: a nyelvészetnek a nyelv metaforikus működésére kell figyelmét összpontosítania”.¹⁰ Talán nem nagy merészség megkockáztatni azt a megállapítást, hogy Di Pietro a nyelvészeti metafora-kutatás jövőjét többek közt kognitív („érzelmi és értelmi”) szempontok bevonásával látja elképzelhetőnek. Mielőtt azonban ezt a gondolatot tovább vinnénk, vizsgáljuk meg a szóban forgó dolgozat kronológiai kontextusát.

Di Pietro *A metafora szerepe a nyelvészetben* című munkája 1978-ban jelent meg. Szinte ezzel egy időben, 1977-ben látott napvilágot Max Black *More about metaphor* című nagyhatású dolgozata¹¹, melyben olyan következtetési mechanizmusokra hívja fel a figyelmet a metafora megértéssel kapcsolatban, melyek nem nyelvi információk feldolgozását is megkövetelik. 1979-ben Searle közreadja *Expression and meaning. Theory of Speech Acts* című, sokat idézett könyvét¹², melynek egy fejezetében metafora-elméletének alapvetéseit dolgoz- za ki. Searle a metafora szemantikai megközelítése helyett annak pragmati- kai szerepét hangsúlyozza, pontosabban: arra mutat rá, hogy a metafora-meg- értést nem annyira jelentéstani, mint inkább a nyelv használatát meghatározó elvek vezérlik¹³. E két fontos munka azonban, bár elmozdulást mutat a nyelv szigorúan szemantikai-logikai vizsgálatától a pragmatikai, használatelvű elemzések felé, még mindig a klasszikus elmélet elképzeléseit osztja, vagyis a szó szerinti megkülönbözteti a nem szó szerintiétől, és úgy véli, az utóbbihoz az előbbi értelmezésén keresztül vezet az út. Az igazi „áttörést” – legalábbis a romantikus megközelítésmód tekintetében – Lakoff és Johnson 1980-ban publikált *Metaphors we live by* című munkája jelentette¹⁴. A két szerzőt el- méletük kidolgozására az a megfigyelés indította, hogy a metafora jóval több, mint csupán az irodalmi szövegek díszítőeleme, amellyel a stilisztika és reto- rika foglalkozik. Véleményük szerint ugyanis a hétköznapi beszéd is telítve van metaforikus kifejezésekkel, amelyeket mindenféle tudatos szándék nélkül használunk. Természetesen – mint ahogy arra fentebb már utaltam – ez nem új keletű gondolat,¹⁵ ám a nyelv alapvető metaforikusságának tézise könyvük hatására szélesebb nyelvészeti körökben is elfogadhatóvá vált. Nem szabad elhallgatni, hogy Lakoff és Johnson szóban forgó munkája a hetvenes évek végén kibontakozó kognitív nyelvészet alapvetéseihez kapcsolódik. Mi az a kognitív nyelvészet? Vázlatosan: a kognitív nyelvészeti megközelítés az ember információ-feldolgozását, -szervezését és -továbbítását irányító legfontosabb eszköznek tartja a nyelvet, azaz olyan struktúrának, melyben megjelennek az emberi elme fogalmi szerveződésének mintái. Ennek megfelelően vizsgálá- latának célja: a nyelven keresztül megragadni azokat a feldolgozási és kate- góriaképző elveket, melyek az ember mentális rendszerét jellemzik.¹⁶ Előfel- tevése tehát hasonló, mint a generatív grammatikáé: a nyelvi struktúráknak elmebeli realitása van, azaz a nyelvi szerkezetek az emberi elme működésének

alapformáit tükrözik.¹⁷ A kognitív metafora-elmélet jelentősen kiterjeszti a metaforaként értékelt jelenségek körét a hagyományos metafora-felfogáshoz képest, ugyanis vizsgálata során a hagyományosan holt metaforának¹⁸ nevezett alakzatokra veti a hangsúlyt. A kognitív metafora-elmélet szerint a mindennapi, holt metaforák olyan általánosított, ún. fogalmi (konceptuális) metaforákra vezethetők vissza, melyek alapvetően meghatározzák az emberi gondolkodást. Az alábbi mondatok például az 'idő pénz' általánosított metaforára vezethetők vissza:

- (1) (a) A számítógéppel sok időt takarítottunk meg.
- (b) Ne pazarold el ezzel a drága idődet!
- (c) Ez a munka sok időmbe került.
- (d) Sok időt fektettem bele.
- (e) Ezzel a kerülővel sok időt veszítettünk.
- (f) Jobban be kellene osztanod az idődet.¹⁹

Az idézett mondatokban található igék: *megtakarít, elpazarol, valamibe kerül, befektet, veszít, beoszt*, mind az időnek a pénzzel való kapcsolatáról tanúskodnak, vagyis az 'idő pénz' fogalmi metafora alapján szerveződnek. Hasonló mechanizmusokat figyelhetünk meg az érzékeléssel összefüggő metaforák esetében is, vegyük például a fent-lent orientációt, ahol a fenthez a boldogság, a lenthez pedig a szomorúság képzete társul: *Feldobott ez a gondolat. A mennyországba röpít az öröm. Olyan lehangolt vagyok. Annýira padlóra kerültem.* Ezek a mondatok a 'boldogság fent', 'szomorúság lent' általánosított metaforákra vezethetők vissza.

Látható, hogy a kognitív metafora-elmélet kielégíti Di Pietro – a nyelvészeti metafora-elméletekre vonatkozó – elvárásainak egy részét, nevezetesen, hogy vonja be kutatásába az ember érzelmi és értelmi működés módjának (kognitív) szempontjait, illetve, hogy adjon számot azokról a mindennapi metaforákról, melyek a nem szépirodalmi szövegeket és az adott elmélet nyelvét is jellemzik.²⁰ Mindemellett azonban valószínű, hogy Di Pietro nem ilyen jellegű megoldást szorgalmazott. A kognitív metafora-elmélet ugyanis elhanyagolja a költői metaforákat, ami érthető, hiszen azokat éppen egyediségükből adódóan legtöbbször nem lehet egy általánosított, fogalmi metaforára visszavezetni. Továbbá a kognitív megközelítés a metaforát az emberi tudásformák rendszerében vizsgálja, magyarázatait annak struktúráihoz rendeli hozzá, miközben Di Pietro a metaforának a nyelvi jelek rendszerben betöltött szerepére kíváncsi. Azaz: olyan **nyelvelmélet** létrehozásának igényét fogalmazza meg, mely az irodalmi metaforákat sem hanyagolja el, és tekintettel van a nyelv alapvetően metaforikus voltára. A továbbiakban arra keresem a választ, milyen nehézségekbe ütközik egy ilyen elméleti igény kielégítése a nyelvtudomány keretei közt.

Mindenekelőtt azonban egy, a problémát érintő alapvető kérdés: mit tekintünk nyelvelméletnek? Kiefer Ferenc válasza a fenti kérdésre a következőképpen hangzik: „A nyelvelmélet a nyelvre vonatkozó elmélet, amely a nyelvnek szerkezeti (strukturális) tulajdonságaira vonatkozik, és amely a nyelvet szinkron rendszernek tekinti. A nyelv szerkezeti tulajdonságai közé szokták sorolni a nyelv fonológiai (hangrendszerbeli), morfológiai (alaktani), szintaktikai

(mondattani) és szemantikai (jelentéstani) jellemzőit. Így tehát a nyelv kommunikatív funkcióit vizsgáló **pragmatikaelmélet nem része a nyelvelméletnek**, mivel a kommunikatív funkció leírása, magyarázata nem tisztán nyelvi kérdés [...] Ugyanígy nem képezi tárgyát a nyelvelméletnek a nyelv diakrón aspektusának vizsgálata sem. (saját kiemelés: S. M.)”²¹ Ha kiinduló definícióként elfogadjuk ezt a meghatározást, akkor a metaforák jellemvonásainak magyarázatakor el kell tekintenünk attól, hogy pragmatikai, azaz nem tisztán nyelvi módszereket alkalmazzunk. A három „valódi” nyelvészeti szempont közül pedig – mivel a metafora egyetlen szónál nagyobb, a mondatnál pedig általában kisebb nyelvi képződmény, illetve sajátos jellemvonásai a jelentés-összetevőkben érhetőek tetten – elsősorban a szemantika vizsgálati területéhez tartozik. E módszertani korlátozás természetesen a megválaszolendő kérdések körét is jelentősen leszűkíti, vagyis eltekint olyan problémáktól, mint a metafora használatának motivációja, célja, keletkezésének oka stb., és ehelyett az alábbi módon ragadja meg a metaforára vonatkozó kutatások lényegét: milyen jelentésbeli változás vagy többlet figyelhető meg a metaforák – mint összetett nyelvi alakulat – esetében az összetevők eredeti jelentéséhez képest, továbbá, miképpen írható le az a szemantikai jegy vagy jegy-együttes, mely a metaforák kizárólagos sajátja.

Ha megvizsgáljuk a szemantika elméleti előfeltevéseit, akkor két, a szemlélt problémához kapcsolódó szempont tűnik lényegesnek: egyfelől, hogy amennyiben egy elmélet magyarázati (s nem pusztán leíró) értékkel kíván rendelkezni, annyiban „jóslások” megtételére alkalmas elméletnek kell lennie, azaz: a megfogalmazott magyarázatoknak, szabályoknak nemcsak az általánosítás alapját képező jelenségeket kell indokolnia, hanem a hasonló, de a vizsgálat terébe csak később bekerülő nyelvi tényeknek sem szabad annak magyarázati értékét alapvetően megkérdőjeleznie.²² Másfelől, a szemantikai jelentés egyértelműségére vonatkozó kritérium, miszerint a szemantikai jelentésnek a kommunikációs helyzet nélkül is **egyértelműen** meghatározhatónak kell lennie.²³ Vegyük észre, hogy az előbbi kikötés előfeltételezi az utóbbit, hiszen egy magyarázati szabály megalkotásának egyértelmű és jól körülhatárolható példákon kell alapulnia. Vajon a metaforák kielégítik a nyelvelmélet vizsgálati tárgyára vonatkozó egyértelműségi kritériumát?

Tekintsük az alábbi példát, mely Max Black-től származik:

(2) A társadalom egy tenger²⁴.

E nyelvi kifejezés jelentése nehezen egyértelműsíthető. A *tenger* szó a *társadalom* jelentésének különböző összetevőit helyezheti előtérbe. Vonatkozhat például a társadalom mint szociológiai kategória 'végtelenség'-ére, 'kiszámíthatatlan'-ságára, 'alaktalan'-ságára, 'átláthatatlan'-ságára stb. Ám hogy ezek közül pontosan melyik értelmet kell a társadalomra alkalmazni, az a (2)-es példából **önmagában** nem derül ki. Ebből következően nem is egyértelműsíthetjük (2)-es jelentését. Viszont ha ez a helyzet, akkor a nyelvi példák kiválasztására vonatkozó elméleti alapvetés, miszerint: „a kétes értékű vagy bizonytalan adatokat figyelmen kívül hagyjuk”,²⁵ és csak a tiszta esetekre koncentrálnunk, nem teljesül. Természetesen ez kihat az általánosítás magasabb szintjeire is, vagyis a tipizálás és idealizálás folyamatára, melynek végered-

ménye, hogy a megfelelő magyarázat – legalábbis a szemantika így felfogott keretei közt – nem jöhet létre. Talán fölösleges szaporítani a példákat annak bemutatására, hogy a kiindulásként megfogalmazott nyelvelmélet számára miért jelent bizonytalansági és destruktív tényezőt a metafora. Szeretnék utalni arra, hogy az ilyen elméleti alapvetések markánsan megismétlik azt a – fentebb már leírt – különbségtételt, mely a nyelvet retorikára és logikára osztja, és hogy e két terület közül a szemantika szinte csak kizárólag az utóbbit kutatja, míg az előbbit elhanyagolja. Vagy a szó szerinti/nem szó szerinti (figurális) oppozíció-pár segítségével megfogalmazva: a szemantika a szó szerinti jelentéseket vizsgálja, irányultságát pedig feltehetőleg az a hit, pontosabban: elméleti előfeltevés vezérli, hogy a szó szerinti jelentések a kommunikációs helyzet ismerete nélkül is egyértelműen meghatározhatók, vagyis hogy a szó szerinti (mondat) jelentés teljes mértékben független attól a környezettől, melyben megjelenik.

Searle ez irányú kutatásainak – hasonlóan az imént jellemzett elgondoláshoz – az a kiindulópontja, hogy a szó szerinti nyelvi megnyilatkozások igazságfeltételeinek, azaz jelentésének megadásához nincs szükségünk a kontextusra, ebből következően: a szó szerinti nyelvi kifejezések függetlenek a kontextustól.²⁶ Ugyanakkor *A macska a lábtörlőn van* mondatot elemezve arra mutat rá Searle, hogy már a szó szerinti igazságfeltételeinek megadásakor számolni kell egy olyan feltételezэшalmazzal, mely nem **kizárólag** nyelvi természetű. Az idézett mondat által kifejezett tényállást ugyanis oly módon képzeljük el, hogy a macska is és a lábtörlő is a föld gravitációs terében helyezkedik el. Mi a helyzet azonban akkor, ha a macska és a lábtörlő is valahol a galaxisban lebegnek, egy gravitáció nélküli térben, és lassan forognak a tengelyük körül, hogy a macska néha fejjel lefelé kerül, de még mindig ugyanabban az elrendezésben, ahogy a gravitációs térben elképzeltük őket? Vajon ekkor is azt mondanánk, hogy a macska a lábtörlőn van? A gravitációs tér alatt-fölött dimenziót kijelölő funkciója nélkül? Searle válasza nemleges, és megállapítja, hogy *A macska a lábtörlőn van* mondat igazságfeltételeinek pontos megadásakor tekintettel kell lenni egy feltételezэшalmazra, mely a mondat interpretációjának háttéréül szolgál (a szóban forgó mondat esetében például itt jelenik meg az az információ, hogy a macska és a szőnyeg a Föld gravitációs terében van). Azaz a szó szerinti jelentések csakis egy feltételezэшalmaz viszonylatában, **kontextusában** értelmezhetőek, és ebben az értelemben a szó szerinti kijelentéseket nem tekinthetjük függetleneknek a kontextustól.²⁷

Vagy vegyük szemügyre Rumelhart példáját:

(3) A rendőr fölemelte a kezét, és megállította a kocsit.

E mondat értelmezésekor olyan feltételezэшalmazra van szükségünk, mely tartalmazza: egy kocsinak van vezetője, a rendőrök kézfeltartással állítják meg az autókat, a kocsi akkor áll meg, ha a sofőr lenyomja a féket stb. Am egészen más igazságfeltételeket határozná meg, ha a feltételezэшalmaz – mondjuk – azt tartalmazná, hogy a kocsit nem vezette senki, a rendőr valójában az áruhás Superman volt, aki pusztá kézzel fékezte meg a száguldó autót.²⁸

Searle további példákat is felsorol elgondolása alátámasztására, melyet végül úgy összegez, hogy a beszélő a létrehozott mondatot mindig egy feltételezeshalmaz kontextusában alkotja meg.²⁹ Searle konklúziója arra mutat rá, hogy nemcsak a metafora, hanem már a szó szerinti szintjén is számolni kell olyan tényezőkkal, melyek ellene dolgozhatnak az egyértelműsítés szándékának. Kísértetiesen hasonló ez az elképzelés ahhoz, amit Di Pietro *A metafora szerepe a nyelvészetben* című munkájában így fogalmaz meg: „a magunknak kialakított hitrendszeről függ az, amit szó szerinti jelentésnek ítélünk”.³⁰ Röviden összefoglalva talán ekképpen hangozhatna a probléma lényege: a jelentésnek az a viszonylagossága, melyet a költői (egyszeri) metafora nyíltan képvisel, a szó szerinti jelentésekben is burkoltan jelen van. Természetesen a magyarázó szabályokra törekvő szemantika eltekint a jelentések bizonytalanná tevő jellemvonásaitól, máskülönben nem tudna eleget tenni az egyértelműség és egyszerűség kritériumainak. Milyen lehetőségei maradnak akkor a metaforák vizsgálatára a szemantikának, vagy általánosabban megfogalmazva a nyelvelméletnek?

Rumelhart véleménye szerint a következő négy módon viszonyulhatnak a szemantika elméletírói a metafora jelenségéhez: a) visszautasíthatják a szemantika tradicionális programját, és új elméleti keretben értelmezhetik mind a szó szerinti, mind pedig a figurális jelentést; b) megmaradhatnak a szemantika tradicionális programjánál, miközben a figurális jelentést olyan nyelvi képződménynek tekintik, melyről egy másik elméletnek, tudományágnak kell számot adnia; c) a legtöbb esetre alkalmazva helyesnek tarthatják a tradicionális szemantikát, mondván, hogy bizonyos nyelvi jelenségek (pl. metaforák) azonban további feldolgozási eljárást igényelnek; d) elkezdhetik módosítani, finomítani a tradicionális szemantikát abban a reményben, hogy végül sikerül olyan szabályrendszerket létrehozni, melyek a metaforát is magya

³¹ Látható, hogy a b) esetben a szemantika lemond a metafora vizsgálatáról, a d) alternatíva sikerét pedig a „társadalom egy tenger” példa kapcsán fentebb már vázolt nehézségek teszik erősen kérdőjelessé.³² Az elsőt, vagyis az a)-val jelölt lehetőséget támogatja Rumelhart, aki figyelmen kívül hagyja a tradicionális szemantikák elméleti előfeltevéseit, és lényegében nyelvelméleten kívüli jelentéselméletet hoz létre. Talán nem véletlen, hogy ezzel a módszerrel a szó szerinti/nem szó szerinti markáns szemantikai megkülönböztetéstől a metafora ún. romantikus felfogásáig jut el, vagyis úgy véli Rumelhart, a szó szerinti és metaforikus nyelvi kifejezés közt nem húzható éles határvonal, hiszen mind a kettőnek a feldolgozásához ugyanazokat a mechanizmusokat alkalmazzuk.³³ Összegezve: a b) és d) megközelítésmódok nem szolgálnak magyarázattal a metaforák működésmódjával kapcsolatban, illetve az a) alternatíva a nyelvelméleti alapvetéseket nélkülözi, így az sem tekinthető valódi nyelvészeti megoldásnak. Mi a helyzet azonban a c) lehetőséggel?

Ebbe a csoportba azok az elméletek tartoznak, melyek feltételezik, hogy a megértés első szintjén a szó szerinti jelentéseket állapítjuk meg, aztán pedig ha azt tapasztaljuk, hogy a kifejezés megsérti a társalgás szabályait (pl. a Grice-i relevancia elvét), akkor második lépésben kikövetkeztetjük az ún. közvetett (indirekt) vagy „rejtett” jelentést. A megértés első fázisához tartozó nyelvi jelentéseket a szemantika kutatja, míg a másodikikat a **pragmatika**, vagyis

– a morrisi meghatározás szerint – az a vizsgálati mód, melynek tárgya a jeleknek használóihoz (a beszélőkhöz) való viszonya. Az ide sorolható elméletek többlépcsős modelleket hoznak létre, és – mint arra már az ún. klasszikus metafora-elméletek kapcsán utaltam – alapvetésük szerint, a szó szerinti szintjén megjelenő – elsősorban szemantikai – „zavar” sarkallja a megértőt arra, hogy kikövetkeztesse az adott nyelvi kifejezés közvetett, metaforikus stb. jelentését. Ilyen többlépcsős modellnek tekinthető pl. Searle metafora-megértésre vonatkozó elképzelése, mely szerint a következő lépéseket kell elkülöníteni a metafora megértése során: 1) a szó szerinti értelmezése alapján eldönti a hallgató, hogy szükséges-e a megnyilatkozás metaforikus értelmét keresnie, vagy nem,³⁴ 2) miután eldöntötte, hogy metaforával van dolga, meghatározott elvek alapján lehetséges értelmeket keres a metaforikus megnyilatkozáshoz, és 3) a lehetséges értelme skáláját konvencionális, azaz meg egyezően alapuló szabályszerűségek alapján tovább szűkíti, míg rá nem lel arra, melyet a beszélő szándékaaként feltételez.³⁵ Searle a metafora-megértés vizsgálata során azokra a következtetési mechanizmusokra helyezi a hangsúlyt, melyek modelljében a második és harmadik lépésben érhetők tetten. Úgy véli, hogy a lehetséges metaforikus jelentések kikövetkeztetésére (második lépésben) véges számú elv áll a rendelkezésünkre. Példaként vegyük szemügyre az általa elemzett első következtetési elvet:

*Egy P fogalmat R fogalommal definiálunk úgy, hogy R fogalom P-nek egy karakterisztikus, kiugró jellemvonását határozza meg.*³⁶

Az iménti elv többek közt az alábbi metaforára alkalmazható:

(4) János óriás.

Az *óriás* (R) szó János (P) egy feltűnő jellemvonását, mégpedig feltehetőleg hatalmas testméretét jelöli. Searle további nyolc elvet sorol fel, melyet a metafora-megértés során alkalmazunk, hangsúlyozva, hogy ezzel még nem adta meg a lehetséges következtetési elvek teljes skáláját.³⁷ Vegyük észre, hogy az imént bemutatott elv csupán azt jellemzi, **írja le**, hogy milyen típusú szavak kapcsolódnak össze az ebbe a csoportba tartozó metaforában, és azt már nem magyarázza, hogy milyen szemantikai interakció megy végbe a két fogalom közt. Azt például a fenti elv nem tudja megjósolni, hogy az *óriás* szó testmaggasságot, hatalmas izomzatot, hájhurkákat stb. jelöl-e. Természetesen ennek a pontosításához a kontextus kiterjesztésére volna szükség, melyet az elméleti általánosítás lehetőség szerint korlátozni igyekszik. Feltételezhetjük, Searle elsősorban a kommunikációt vezérlő elvekre kíváncsi, és nem a metaforákat érintő szemantikai változások érdeklik. Ennek azonban az lesz az eredménye, hogy a kikövetkeztetett jelentések rendszerében a metafora több szempontból is egybemosódhat más, a metaforához hasonló, „rejtett” jelentéssel rendelkező, közvetett beszédaktusokkal. Az állítás indoklásához vegyük újra szemügyre a metafora-megértés lépéseit!

Először is a hallgató a szó szerinti interpretálása során észleli, hogy az adott nyelvi kifejezés esetében többlet jelentés kikövetkeztetésére van szükség. A kikövetkeztethető jelentést hordozhatja például más közvetett (indirekt) beszédaktus³⁸, ironikus megnyilatkozás vagy metaforikus kijelentés. Az

utóbbi, Searle szerint, speciális elvek alapján tudjuk kiszámítani. A kérdés mármost az, hogy a következtetési mechanizmusok szükségességén kívül honnét tudjuk, hogy milyen értelmezési elvekre van szükség az adott megnyilatkozás további értelmezése során. Minek alapján döntjük el, hogy metaforikus értelmet kell keresni, s nem az állítás ellentétét, azaz egy ironikus vagy épenséggel egy közvetett (indirekt) beszédaktus jelentését kell (re)konstruálni? A szó szerinti szintjén jelentkező „zavar” ugyanis nem jelöli ki egyik következtetési mechanizmust sem. Ehhez az interpretációs döntéshez ismerni kellene a választott eljárás hozzávetőleges végeredményét (metaforikus jelentés, ironikus jelentés?), ugyanis az nem tűnik valószínűnek, hogy az értelmező minden egyes kifejezés kapcsán vaktában próbálkozni kezd a különböző következtetési eljárásokkal. Röviden: milyen paraméterek jelölik a szó szerinti szintjén, hogy merre induljon tovább az értelmezés?³⁹ Ennek a kérdésnek a vizsgálatát elmulasztja Searle.

Második lépésként a hallgató különböző elvek alapján elősorolja az adott metafora lehetséges jelentéseit. Fentebb már utaltam arra, hogy ezek az elvek inkább jellemzik, mint magyarázzák a metaforák működésmódját. Továbbá Searle a következtetési elvek megállapításakor szinte kizárólag mindennapi, holt metaforákra (pl. *rohant az idő*, *Sally jégtömb*, *Sándor malac*, *a hajó orra szántja a tengert*) támaszkodott. Az utóbbi jellemvonás tovább csökkentheti az elvek – már amúgy is megkérdőjelezett – magyarázati értékét, hiszen a poétikai metaforák akár át is rendezhetik, illetve megsokszorozhatják az elvek már leírt – bár jelzetten csonka – rendszerét.

A metafora-megértés harmadik lépéseként a hallgató leszűkíti a második lépésben elősorolt jelentések halmazát, és véglegesíti azt, melyet a megnyilatkozás jelentésének feltételez. Searle úgy véli, hogy ez a jelentés-szelekció olyan stratégiák alapján megy végbe, melyeket a nyelvhasználó közösség tagjai mind birtokolnak, azaz konvencionálisak.⁴⁰ Ennél többet valójában Searle nem is mond a metafora-megértésnek erről a fázisáról. Nyilvánvalónak látszik, hogy a lehetséges jelentések halmazát az adott metafora és kontextus viszonyának ismeretében tudjuk szűkíteni. Ugyanakkor annak eldöntése, hogy mely következtetési stratégiát alkalmazzuk (közvetett, ironikus, metaforikus?), vagyis a metafora-megértés első lépése szintén függeni látszik a kontextustól, hiszen például a nyilvánvaló hamisság felismerése⁴¹ (melyet fontos metafora-azonosítási elvnek vél Searle) nem határozza meg egyértelműen, hogy iróniáról, metaforáról vagy egyéb közvetett aktusról van szó. Ennek eldöntéséhez elsősorban a kontextuson alapuló további elemzésekre van szükség. Kérdéses persze, hogy meddig bővíthetők az első lépés következtetési mechanizmusai anélkül, hogy átfednék a harmadik lépés „szűkítési” eljárásait? Azt ugyanis nehéz lenne a nyelvi relevancia (azaz: minél kisebb energia-befektetéssel minél több információ átvitele) elve alapján magyarázni, hogy kétszer hajtja végre a hallgató az adott nyelvi egység és kontextusának együttes értelmezését, egyszer mikor eldönti, milyen stratégiát alkalmazzon, másodszor pedig, mikor leszűkíti a lehetséges jelentések halmazát.⁴² A probléma alapkérdése a következő: valóban ilyen egyértelműen elkülöníthetők egymástól a metafora-megértés fázisai? Egyáltalán: a metafora-megértés valóban több lépésben zajlik?⁴³ A jelen dolgozatnak nem célja, hogy ezeknek a kérdéseknek megválaszolására törekedjék. A célkitűzéseknek megfelelően azonban

szeretnék rámutatni azokra a nehézségekre, melyek a bemutatott elméleti keretek közt elgondolható megoldásokat érintik.

Searle – jelelméleti értelemben vett – pragmatikai választ adott a metafora-megértés problémájára, melynek a lényege, hogy a kizárólag szemantikai kérdéseken túl olyan szempontokat is bevon a vizsgálatba, melyek nem függetlenek a beszélő, hallgató ismereteitől és az adott beszédhelyzettől. Törekvéseiben azonban nem tekint el attól az elméleti szemponttól, hogy olyan válaszokat adjon a kérdésekre, melyek alapján más, hasonló jelenségek is leírhatók, ill. megjósolhatók. A vizsgálat tárgyában, és részben módszerében eltér a szemantikától, ám az elméletalkotás előfeltevéseiben oszítja annak alapvetéseit, vagyis fontos kategóriának tekinti a példák, és az arra épülő magyarázó szabályok egyértelműségét, és „jóslati” képességét. Ehhez a megfeleltetési fokhoz azonban olyan (absztrakt) nyelvi egységekre volna szükség, melyek a kontextus ismerete nélkül is magyarázhatók, vagy melyek esetében a kontextushoz való viszony szabályszerűségeket mutat (pl. konvencionális közvetett [indirekt] beszédaktusok), hiszen a tipizálás, idealizálás lényege éppen a szövegkörnyezetről történő leválasztásban keresendő. Ám a metaforákat, ezen belül elsősorban a poétikai metaforákat a kontextus ismerete nélkül lehetetlennek tűnik megfelelően magyarázni. Látható, a szabályalkotás lényege (legalábbis relatív) kontextusfüggetlenségben gyökerezne, ugyanakkor a metafora ellenáll azoknak a szándékoknak, melyek a kontextusról leválasztva kívánják vizsgálni. Úgy tűnik tehát, hogy a pragmatika sem mentes azoktól az elméleti előfeltevésektől, melyek megakadályozzák a metaforák lényegi jellemvonásainak megragadását, már amennyiben azt (elő)feltételezzük, hogy ezek a jellemvonások maradéktalanul megragadhatók. Mindemellett a nyelvelméletek nem tekinthetnek el ettől az előfeltevéstől, máskülönben saját tudományosságukat kérdőjeleznék meg.

Összefoglalva: sem a romantikusnak, sem a klasszikusnak nevezett elméletek nem engednek abból, hogy a metaforát általánosításokon alapuló szabályokkal kíséreljék meg leírni. A klasszikus metafora-elméletek megőrzik a nyelv vizsgálatának logikai és retorikai megosztottságát, és a hangsúlyt az utóbbira vetik. E megállapítás igaznak látszik a metaforák pragmatikai vizsgálatának esetében is, hiszen a nyelv és nyelvhasználó viszonyának elemzésében elsősorban az ok-okozati magyarázatokon alapuló szabályos működésmódokra van tekintettel. Ebből következően szinte kizárólag a konvencionálizálódott, mindennapi metaforákat vonja be vizsgálatának terébe. A romantikus megközelítésmódok csoportjába sorolható kognitív metaforaelmélet a klasszikustól eltérő elméleti alapállásból közelíti meg a metaforák problémakörét, hiszen a nyelvet alapvetően metaforikusnak tartja, ugyanakkor elemzésének középpontjában azok a szabályszerűségek állnak, melyek alapján különböző nyelvi alakzatokat fogalmi (konceptuális) metaforákra vezethetünk vissza. És mivel e szabályszerűségek, analógiák elsősorban a mindennapi nyelv „kövületeiben” (holt metaforáiban) érhetők tetten, ezért a kognitív metafora-elmélet – akár a klasszikus elmélet – elhanyagolja a költői metaforákat. Látható, hogy a szóban forgó vizsgálatok éles cezúrát húznak a költői és a mindennapi (konvencionálizálódott) metaforák közt, és figyelmüket elsősorban az utóbbira irányítják. Ennek oka, hogy az elméleti előfeltevéseik meghatározta keretek közt nem tudják kezelni a költői metaforák sokértelműségét

és megragadhatatlanságát. Az elméleti előfeltevések módosítása ugyanakkor azt a veszélyt hordozhatná magában, hogy a tárgynyelv bizonytalanságai, többértelműségei beszívárogthatnának a metanyelvi, azaz az elméleti konstruktumba, hiszen – ahogy arra Di Pietro rámutat – az elméletalkotás is nyelvi mozzanat, és ilyen értelemben **alapvetően** metaforikus. Ha azonban a nyelvészet engedne a tárgynyelv destruktív folyamatainak, akkor saját létjogosultságát kérdőjelezné meg, hiszen meggyőző és magyarázó ereje éppen a rendszer ismétlődéseinek, analógiáinak és hasonlóságainak felismerésében és **rögzítésében** áll. A szabályszerűségekről és egyértelműségekről történő lemondás a nyelvészeti elméletalkotás lehetőségének kétségbevonásával volna egyenértékű. Nyilvánvaló, hogy ez nem célja a szóban forgó tudományágnak. A metaforák teljes körű (beleértve a költői, ill. metanyelvi metaforákat) kutatása ezért, ha valaha meg is valósulhat a nyelvészet keretei közt, akkor annak alapvetően át kell írnia a nyelvelmélet fogalmát.

JEGYZETEK

1 Dolgozatom címe megegyezik Robert J. Di Pietro először 1977-ben publikált tanulmányának címével. E címadási gesztussal azt szeretném kifejezni, hogy dolgozatom sok tekintetben kapcsolódik a szóban forgó munka felvetéseihez és megoldási törekvéseihez.

2 Di Pietro, Robert J.: A metafora szerepe a nyelvészetben. In: Helikon. 1990/4. 491–497.

3 A nem szó szerinti (figurális) fogalma helyett azért használja Di Pietro a metaforikus terminust, mert úgy véli, hogy „a metonímia, szinekdoché, hiperbola, oximoron, és a többi alakzat mind vagy a hasonlatból, vagy a metaforából származnak” (i.m. 492).

4 i.m. 493.

5 „A nyelvi tények (...) empirikus általánosítás eredményei.” (Kiefer Ferenc: A nyelv-tudomány néhány tudományelméleti – módszertani kérdése I. In: Tertium non datur 2. 1985. 40.)

6 Di Pietro, Robert J.: A metafora szerepe a nyelvészetben. In: Helikon. 1990/4. 494.

7 Arisztotelész: Poétika. Magyar Helikon, Budapest, 1963. 58. Ford.: Sarkady János.

8 Példaként lehetne idézni Searle (1979) – róla még a későbbiekben lesz szó – vagy Black (1977) munkáit.

9 Saeed, John J.: Semantics. Blackwell, Oxford, 1997. 303.

10 Di Pietro, Robert J.: A metafora szerepe a nyelvészetben. In: Helikon. 1990/4. 496.

11 Black, Max: More about metaphors. In: Metaphor and thought. Cambridge University Press, Cambridge, 1992. 14–92.

12 Searle, John: Expression and Meaning. Theory of Speech Acts. Cambridge University Press, Cambridge, 1979.

13 Searle modelljével és annak elméleti kérdéseivel a későbbiekben részletesebben foglalkozom.

14 Lakoff, G.–Johnson, M.: Metaphors we live by. University of Chicago Press, Chicago, 1980.

15 Pl. *irodalomelméletben*: Nietzsche, Friedrich: Retorika. In: Az irodalom elméletei IV. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1997. 5–49. ford.: Farkas Zsolt; *nyelvészetben*: Zlinszki A.: A szóképekről. In: A magyar stilisztika útja. Gondolat, Budapest, 1961. 217–246.

16 Caron, Jean: Cognitive linguistics. In: Handbook of Pragmatics. Benjamin Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 1995. 111.

17 Caron (1995) tanulmányában részletesen vizsgálja a kognitív nyelvészet és a generatív grammatika hasonlóságait és eltéréseit (i.m. 113–114).

18 Lakoff és Johnson a *holt metafora* kifejezés helyett elsősorban a *konvencionális metafora* terminust használja.

19 Johnson és Lakoff példáit idézi Saeed 1997: 16.

20 Például az 'elmélet építmény' fogalmi (konceptuális) metaforára vezethetők vissza a tudományos érvelés olyan szöfordulatai, mint: „ez alátámasztja az elméletet”, „az elmélet szilárd alapokon nyugszik” stb.

21 Kiefer Ferenc: A nyelv-tudomány néhány tudományelméleti-módszertani kérdése II. In: Tertium non Datur 3. 1986. 42.

22 Di Pietro Labov szociolingvisztikai kutatásait idézi példaként, hogy bemutassa, a nyelvi változások megmagyarázásának kísérlete (mivel Labovnak nem sikerült **megjósolni** a bekövetkező változásokat) miképpen rekedhet meg a leírás szintjén. (i.m. 495.)

23 Kiefer Ferenc: Jelentélmélet. Corvina, Budapest (évszám nélkül). 43.

24 „Society is a sea”

25 Kiefer Ferenc: A nyelvtudomány néhány tudományelméleti-módszertani kérdése II. Tertium non datur 2 (1986). 30.

26 „the meaning of a sentence is absolutely context free” (i.m. 118.)

27 Látható, hogy Searle kiinduló hipotézise és végkövetkeztetése közt inkonzisztencia, vagyis össze nem egyeztetetőség van, melyre maga a szerző hívja fel a figyelmet. (i.m. 133)

28 Rumelhart, David E.: Some problem with the notion of the literal meaning. In: Metaphor and thought. Cambridge University Press, Cambridge, 1992. 71–83.

29 A hallgató pedig természetesen ugyancsak egy feltételezэшalmaz viszonylatában értelmezi azt.

30 Di Pietro, Robert J.: A metafora szerepe a nyelvészetben. In: Helikon. 1990/4. 495.

31 i.m. 74.

32 Rumelhart Cohen ez irányú kutatásainak kudarcát hozza példaként, mikor ezen alternatíva lehetetlensége mellett érvel. (vö. i.m. 74.)

33 Rumelhart úgy véli, hogy a metafora és a szó szerinti megértése során ugyanazt a mozzanatot hajtjuk végre: egy, már átélt szituáció komponenseinek összességét, ún. szituációs sémát rendelünk az adott nyelvi kifejezéshez, mely sémák a megértéshez szükséges információkat tartalmazzzák. A különbség metafora és szó szerinti megértése közt – véleménye szerint – abban áll, hogy az előbbi esetben nem teljes, míg az utóbbi esetben teljes szituációt rendelünk az adott nyelvi kifejezéshez. (i.m. 81-82)

34 Searle a metafora-megértésnek ezt a fázisát a mondatjelentés (sentence meaning) és megnyilatkozás-jelentés (utterance meaning) fogalmakkal írja le, ahol is az előbbihez a kontextustól (relatív) független szó szerinti jelentéseket, míg az utóbbihoz a kikövetkeztetett kommunikációs jelentéseket rendelhetjük hozzá. (i.m. 105)

35 i.m. 105.

36 i.m. 107.

37 Kérdéses persze, hogy lezárható-e egyáltalán egy ilyen lista, illetve ha igen, akkor menyire válik az összes lehetőség felsorolása következtében bonyolulttá, és átláthatatlanná a rendszer.

38 Pl. „Be tudnád csukni az ablakot?” E nyelvi kifejezéssel közvetlenül egy fizikai képességre kérdezzük rá, ugyanakkor közvetetten azt a kérésünket kommunikáljuk, hogy „Kérlek, csukd be az ablakot!”. A hallgató feladata pedig az előbbi kifejezés hallatán az utóbbi jelentésének a kikövetkeztetése.

39 Vannak olyan elképzelések, melyek a metafora **kizárólagos** ismérvének tartják a szó szerinti szintjén jelentkező szemantikai „zavart”, mert például az ironia aktusánál ilyen nyilvánvaló szemantikai „zavarral” nem számolhatunk. Ezt az elképzelést kérdőjelezték meg többen, elsősorban az ún. többértelmű metaforák alapján. Például: „Egy csúszós jéghegy csúcsára másztunk fel” – mondja az amerikai elnök. E kijelentés szó szerint értelmezhető, anélkül, hogy szemantikai „zavart” észlelnénk. A beszéd szituációja (elnöki beszéd a Fehér Házban, sehol egy hegycsúcs) azonban a megnyilatkozás metaforikus értelmét helyezi előtérbe. Azaz: a szemantikai „zavar” nem lehet a metafora-értelmezés szükségességének **kizárólagos** jelölője, egyéb, nyelven kívüli információkra is szükségünk lehet, akár csak az ironia vagy más közvetett (indirekt) beszédaktusok kapcsán.

40 i.m. 112.

41 Természetesen a nyilvánvaló hamisság is csak az adott megnyilatkozás és kontextus konfliktusában ismerhető fel.

42 A metafora-megértés második szintje, vagyis a lehetséges jelentések elősorolása, bár elsősorban a metaforát alkotó szavak interakciójának, vagyis azok „belső ügyének” tekinthető, és ilyen értelemben függetlennek a **közvetlen** nyelvi kontextustól, valójában – a fentebb már vázolt jelentés-relativizmus miatt – a tágabb kontextus (vö. Searle *feltételezэшalmaz* terminusa) szerepét nem lehet ezen a szinten figyelmen kívül hagyni.

43 Ennek ellenpéldáját ld. Rumelhartnál, aki csupán egyetlen lépésben, a szituációs séma rekonstruálásában látta a metafora interpretálásának lényegét.